

HOOFDSTUK 5

HET BOEK SPREUKEN

INLEIDING

Je kunt aan het boek Spreuken duidelijk zien dat het bij ‘wijsheid’ om twee verschillende zaken kan gaan. In de hoofdstukken 10-31 draait het om *praktische* wijsheid: allerlei losse spreuken met tips en goede raad hoe je je leven goed kunt (of moet) inrichten. In de hoofdstukken 1-9, die van latere datum zijn, zie je grotere, meer samenhangende passages, die ook een veel meer theologische inhoud hebben. Wijsheid wordt hier herhaaldelijk voorgesteld als een persoon, een vrouw dicht bij God. De Bijbelstudie in dit hoofdstuk behandelt een tekst die overeenkomsten heeft met de reflecties op Vrouwe Wijsheid, maar toch ook weer op zichzelf staat.

... BIJBELTEKST: Spreuken 31:10-31

TOELICHTING

Loflied op de sterke vrouw

Om een aantal redenen is deze passage bijzonder te noemen.

Ten eerste vormt zij de afsluiting van het boek Spreuken; alleen daarom al springt deze tekst in het oog en krijgt hij extra gewicht.

Ten tweede is zo'n loflied op een vrouw nogal ongebruikelijk in de oud-oosterse samenleving, die geheel en al om *mannen* draait. Het gedeelte dat aan dit loflied voorafgaat (Spreuken 31:1-9) is daarom ook opmerkelijk. Een verder onbekende koning Lemuel krijgt van zijn *moeder* te horen wat de kerntaken van een goede heerser zijn. In de oud-oosterse literatuur zijn wel verschillende van dergelijke instructies aan het adres van een koning overgeleverd, maar nooit afkomstig van een vrouw.

Ten derde heeft het loflied op de sterke vrouw een bijzondere literaire vorm. Het is namelijk een *acrostichon*, een gedicht waarin de beginletters van elk nieuw vers samen een woord of zin vormen. In dit geval vormen de letters samen het Hebreeuwse alfabet. Door die vaststaande alfabetische

volgorde heeft het gedicht een wat gekunstelde vorm. Je kunt dezelfde onderwerpen namelijk veel moeilijker thematisch bij elkaar plaatsen. Dat is bijvoorbeeld goed te zien aan de manier waarop de regels over haar man en gezin verspreid over de passage voorkomen (vers 11, 15, 23, 28).

Je vindt de literaire vorm van het acrostichon ook in Klaagliederen en in Psalmen (Psalm 9-10; 25; 34; 37; 111; 112; 119; 145). In Bijbelvertalingen wordt die alfabetische vorm zelden overgenomen, omdat het nogal geforceerd overkomt. Een van de weinige vertalingen waarin Spreuken 31:10-31 wel op deze manier wordt weergegeven, is de *Naardense Bijbel* van Pieter Oussoren. Om een indruk te geven, citeren we begin en einde ervan:

Ach, een vrouw van vermogen, wie vindt die? –
verder dan koralen reikt haar waarde.

Bij haar weet het hart van haar heer zich veilig, –
terwijl het hem aan roofgoed niet ontbreekt.

(...)

Weet dat gratie bedrieglijk is en schoonheid vluchtig, –
maar een vrouw met ontzag voor de ENE, die moet worden geroemd.

Zij mag van de vrucht van haar handen gegeven krijgen –
in de poorten zullen haar dochters haar roemen.'

Wie is die vrouw?

Bijbelgeleerden zijn het onderling niet eens over de vraag wie met die vrouw uit Spreuken 31:10-31 bedoeld kan zijn. Sommigen beweren dat het om *Vrouwe Wijsheid* moet gaan. Zij wijzen dan naar de openingsregel – 'Zij is meer waard dan edelstenen' (31:10) – die daarvoor het aanknopingspunt moet vormen. Die verbinden zij met twee teksten die eerder in het boek Spreuken te lezen staan:

'Wijsheid levert meer op dan zilver, geeft meer profijt dan goud,
is kostbaarder dan edelstenen' (3:14-15).

'Want wijsheid is meer waard dan edelstenen,
alles wat je ooit zou kunnen wensen valt bij de wijsheid in het niet' (8:11).

Ook twee andere passages uit het boek Spreuken worden herhaaldelijk geciteerd om 'de sterke vrouw' te identificeren met Vrouwe Wijsheid:

'Rijkdom en eer heb ik te bieden,
blijvende weelde en voorspoed.

Wat ik geef is kostbaarder dan het zuiverste goud,
ik bied je meer dan het fijnste zilver' (8:18-19).

'Wijsheid heeft haar huis gebouwd,
zeven zuilen heeft ze uitgekapt.
Ze heeft haar vee geslacht, haar wijn gemengd,
haar tafel heeft ze gedekt' (9:1-2).

Maar de opvatting dat het in Spreuken 31:10-31 om Vrouwe Wijsheid zou moeten gaan, levert te veel problemen op. Wie wordt in dat geval bijvoorbeeld bedoeld met 'haar man' (vers 11, 23, 28)? Nergens in Spreuken 1-9, waar Vrouwe Wijsheid zo uitvoerig in beeld en aan het woord is, is namelijk sprake van een echtgenoot. Ook de verwijzingen naar 'haar gezin' (vers 15, 21) laten zich moeilijk rijmen met eerdere beschrijvingen en toespraken van Vrouwe Wijsheid. En wat zou de betekenis moeten zijn van al die opvallende (trans)acties en huishoudelijke werkzaamheden van de sterke vrouw, wanneer het om Vrouwe Wijsheid zou gaan?

Een ongewoon portret

Het ligt daarom veel meer voor de hand dat het om een vrouw van vlees en bloed handelt, maar dan wel om een heel bijzondere vrouw. De manier waarop deze vrouw wordt geportretteerd is uniek. In de eerste plaats natuurlijk door de opvallende vorm waarin dit alfabetische gedicht (acrostichon) is gegoten. Maar ook omdat er nergens in de Bijbel een passage te vinden is waarin een vrouw zo uitvoerig en zo positief wordt beschreven.

De vrouw wordt getypeerd als 'een sterke vrouw'. Precies dezelfde omschrijving vinden we ook in Spreuken 12:4:

'Een sterke vrouw is een krans voor haar man,
een vrouw die hem te schande maakt, is als beenrot.'

Elders in de Bijbel komt dezelfde omschrijving alleen nog voor in Ruth 3:11, waar je in plaats van 'sterk' ook wel 'moedig' (zoals in de NBV21), 'dapper' of 'bijzonder' zou mogen vertalen, en in het apocriefe boek Wijsheid van Jezus Sirach:

'Een sterke vrouw geeft haar man vreugde,
hij zal in vrede oud worden' (26:2).

Wanneer de omschrijving op een man betrekking heeft ('een sterke man'), vinden we meestal de vertaling 'strijder' of 'krijger', soms ook 'rijk', 'welgesteld'. Deze laatste betekenis zou trouwens ook voor de vrouw uit Spreuken 31:10 mogelijk zijn.

Het gedicht opent met een retorische vraag: 'Een sterke vrouw, wie zal haar vinden?' Het antwoord op zo'n vraag is meestal negatief: 'Niemand.' Maar die mogelijkheid is hier wel erg onwaarschijnlijk. De uitvoerige beschrijving van alle werkzaamheden die de vrouw verricht, suggereert eerder dat zo iemand erg moeilijk te vinden zal zijn. Want waar vind je in de oud-oosterse samenleving een vrouw die een topmanager is, haar goederen van verre laat aanvoeren (vers 14), handeldrijft (vers 18) en met kooplui overweg kan (vers 24)?

En alsof dat nog niet genoeg is, koopt ze ook een akker en plant ze een wijngaard (vers 16). Terwijl documenten uit het oude Egypte en Babylonië er melding van maken dat vrouwen dit inderdaad juridisch gezien mochten, zijn nergens in het Oude Testament teksten te vinden dat vrouwen zulke aankopen konden doen; alles verliep via de mannelijke lijn. Binnen de joodse context kennen we dergelijke transacties alleen uit teksten uit de vijfde eeuw voor Christus die zijn gevonden in Elephantine, een joodse kolonie op een eilandje in de Nijl, dus ver van Jeruzalem. Dit wijst erop dat het loflied van late datum moet zijn.

De arme en de behoeftige

Het loflied op de sterke vrouw geeft zeker niet alleen een beschrijving van een vrouw die een glansrijke loopbaan heeft opgebouwd en daarnaast op een voorbeeldige wijze voor haar man en haar gezin zorgt. Twee keer worden haar activiteiten namelijk uitdrukkelijk in verband gebracht met handelingen die een *godsdienstige* achtergrond benadrukken.

De eerste wordt in vers 20 onder woorden gebracht:

'Haar handen strekt zij uit naar de behoeftigen, ze geeft de armen hulp.'

Een uitstekende uitleg en achtergrond voor dit vers vinden we in Spreuken 14:31:

'Wie een arme onderdrukt, beledigt zijn schepper,
wie naar een behoeftige omziet, brengt Hem eer.'

In de Hebreeuwse tekst van Spreuken 31:19-20 is heel mooi te zien hoe de 'wereldse' activiteiten van de vrouw onlosmakelijk verbonden zijn met haar religieuze houding om de arme en behoeftige te helpen. Dat zie je het beste

in een letterlijke vertaling van deze verzen, zoals bijvoorbeeld in de Statenvertaling:

‘Zij steekt hare *handen* uit naar de spil,
en hare *handpalmen* vatten den spinrok’ (vers 19);
‘Zij breidt hare *handpalm* uit tot den ellendige;
en zij steekt hare *handen* uit tot den nooddruiftige’ (vers 20).

Die mooie opeenvolging van ‘handen’ – ‘handpalmen’ / ‘handpalmen’ – ‘handen’ noemen we in de letterkunde een ‘kruisstelling’ of chiasme.

Het motief om te zorgen voor de arme en behoeftige is in de oud-oosterse samenleving heel uitdrukkelijk beschreven als een van de belangrijkste plichten van de door God aangestelde *koning*. De Codex van de Babylonische koning Hammurapi (ca. 1800-1750 v.Chr.) zegt uitdrukkelijk:

‘dat de sterke de zwakke niet zal uitbuiten,
dat recht gedaan zal worden aan weduwe en wees;
dat zij die uitgebuit worden gerustgesteld mogen zijn.’

De koning van Ugarit, in het noorden van het huidige Syrië, werd er door zijn zoon van beschuldigd het koningschap niet meer waardig te zijn:

‘Want je hebt je hand tot misdaad laten verleiden!
Je hebt de rechtszaak van de weduwe niet beoordeeld;
geen recht gesproken ten gunste van de arme.
Je hebt hen die de behoeftigen uitbuiten niet verbannen;
je hebt de vaderloze en de weduwe niet ondersteund (...)!’

Uiteraard dienden ook de koningen van Israël aan die eisen te voldoen. Herhaaldelijk worden zij hierop door de profeten aangesproken en bekritiseerd, zoals in Jeremia 22:2-17. Maar na de Babylonische Ballingschap is er in Israël geen koning meer die in naam van God moet toezien op gerechtigheid en vrede in de samenleving. Dit creëert vooral in de wijsheidsliteratuur een nieuwe benadering. Nu er geen koning meer is, heeft *elke mens* de opdracht om de arme en behoeftige te hulp te komen. Heel mooi is dat bijvoorbeeld onder woorden gebracht in Jezus Sirach 4:1-10.

Ontzag voor de HEER

Behalve de zorg voor de arme en behoeftige vinden we aan het slot van het loflied op de sterke vrouw een tweede belangrijk godsdienstig thema:

‘Charme is bedrieglijk en schoonheid vergaat, maar een vrouw met ontzag voor de HEER moet worden geprezen’ (vers 30).

Het is echt geen toeval dat het loflied *eindigt* met de nadruk op ‘ontzag voor de HEER’. We zien dit motief namelijk al in de openingsregels van het boek Spreuken:

‘Het begin van alle kennis is ontzag voor de HEER; alleen een dwaas veracht wijsheid en wijst vermaning af’ (1:7).

Het thema ‘ontzag voor de HEER’ domineert namelijk de hele wijsheidsliteratuur van het oude Israël. Sla het boek Job open en het staat al in het allereerste vers: ‘Hij had ontzag voor God’ (1:1). En in de Wijsheid van Jezus Sirach is ‘ontzag voor de HEER’ het centraalste theologisch thema. In totaal wordt het motief zeventig keer vermeld en net als in Job krijgt het vanaf het begin van het geschrift (1:11-30) grote nadruk.

In oudere Bijbelvertalingen vind je meestal de term ‘de vreze des HEREN’. Het Nederlandse woord ‘vrees’ heeft echter een zwaar negatieve inhoud, en dat doet absoluut geen recht aan de eigenlijke Bijbelse betekenis. Ook het alternatief ‘ontzag voor God’, zoals in de Nieuwe Bijbelvertaling, geeft niet echt goed weer wat de essentie van die Bijbelse uitdrukking is. Misschien is ‘oprecht geloof in God’ nog wel de beste omschrijving.

DERTIG SPREUKEN

Zoals we zagen, is het onderwijs voor Matteüs een van de twee pijlers Tussen Spreuken 22:22 en 24:27 staan dertig spreuken. In de Groot Nieuws Bijbel heeft men dat op een mooie manier vormgegeven, namelijk door die spreuken te nummeren van 1 tot 30. De reden daarachter is wel interessant. Want niet alleen het getal dertig, maar ook de inhoud van deze dertig spreuken lijkt heel erg op wat te lezen staat in de dertig (!) passages van het Egyptische wijsheidsgeschrift De Wijsheid van Amenemope uit circa 1100 voor Christus. Een integrale Nederlandse vertaling van De Wijsheid van Amenemope is te vinden in: Walter Beyerlin, Godsdienshistorisch tekstboek rond het Oude Testament (Boxtel 1976), 52-61.

Amenemope schreef deze tekst als een soort handboek met instructies voor hoge ambtenaren aan het Egyptische hof. Ook aan het hof van koning Salomo zijn ongetwijfeld hoge ambtenaren geweest die hun ervaringen wilden doorgeven aan een volgende generatie. Zie bijvoorbeeld Spreuken 25:1.

VRAGEN

1. Welk gevoel roept de passage over de ‘sterke vrouw’ bij je op?

2. De eerste regel is in de loop van de tijd verschillend vertaald: ‘deugdelijke huisvrouw’ (SV), ‘degelijke huisvrouw’ (NBG 1951), ‘deugdelijke vrouw’ (HSV), ‘vrouw van vermogen’ (NB) en ‘sterke vrouw’ (NBV21, BGT). Als je bedenkt dat het Hebreeuwse woord voor ‘sterk’ ook voor dappere soldaten wordt gebruikt, welke vertaling past dan volgens jou het beste?

3. Wat vind je van de uitdrukking ‘zij staat haar mannetje’, als je haar naast deze tekst legt?

4. Lees ook wat stukjes uit Spreuken 8 en 9. Welke overeenkomsten zie je met de ‘sterke vrouw’ in Spreuken 31? Hoe past dat bij wat in de eerste hoofdstukken werd uitgelegd over de twee assen of dimensies van (Bijbelse) wijsheid: ‘concreet, hier en nu’ tegenover ‘transcendent, goddelijk’?

5. Wat kunnen mannen leren van het loflied op de sterke vrouw?

MEER LEZEN?

Op debijbel.nl vind je nog meer achtergrondinformatie bij onderwerpen uit deze studie. Zoek bijvoorbeeld op de termen ‘Spreuken’, ‘Spreuken: datering’ of ‘Spreuken: opbouw’.